

WARBURG KÖNYVTÁRA ÉS A WARBURG KÖNYVTÁR ÖRÖKSÉGE

Bevezetés *A Warburg Intézet – a könyvtár és olvasói* című különszámhoz. *Common Knowledge*, 18 (2012), 1. szám, 1–16. old.

Az itt olvasható tanulmánygyűjteményben sokféle hagyomány és tudomány-szak művelői¹ számolnak be arról, mit nyújtott nekik, munkásságuknak és a XX–XXI. század bölcsészettudományának egy bizonyos tudományos intézmény, a Warburg Intézet. Az intézet a páratlanul ötletgazdag művészet- és kultúratörténeusről, Aby Warburgról kapta a nevét, mivelhogy kezdetben az ő hamburgi magánkönyvtára volt. Gyűjteménye azokat a kutatásokat szolgálta, amelyek a klasszikus antikvitásnak az európai civilizációra gyakorolt hatását vizsgálták. A könyvtár a kultúra és a tudományos kutatás egyik fő központja lett az első világháborút követő években. Amikor Warburg betegsége miatt munkaképtelen volt, bécsi munkatársa, Fritz Saxl a könyvtárat interdiszciplináris kutatási központtá fejlesztette. Erwin Panofsky,

Ernst Cassirer és sokan mások letek itt kutatási anyagokra és ihlető gondolatokra, és felépülése után Warburg maga is nagyszerű művészet- és kultúratörténeti szemináriumokat tartott a könyvtárban. Egy sikeres monográfiasorozat megjelenítésével azután a Warburg Könyvtár végképp a vallás-, filozófia- és művészettörténeti kutatások központja lett. Az itt tartott előadások sora és a közös munka egész Európára kiterjedő szellemi hálózatokat hozott létre.

1933-ban, amikor Németországban megkezdődött a sötétség korszaka, a könyvtárat – részben brit jövedelmeknek köszönhetően – sikerült kimenekíteni Hamburgból. Amikor a második világháború kellős közepén Rab Butler, a Brit Oktatási Testület elnöke úgy döntött, hogy az intézetet meg kell tartani az országban, s tudta, hogy ennek egyetlen módja, ha bevonják a Londoni Egyetem szervezetébe, amely akkoriban a nyitottság és az újítás egyik fő előmozdítója volt a brit felsőoktatásban. Butler rávette a pénzügyminisztériumot, hogy biztosítsa az intézmény fenntartásához, továbbá egy új épület emeléséhez szükséges pénzt. Az 1944-ben aláírt kölcsönszerződésben a Londoni Egyetem erre hivatkozva vállalta, hogy helyet ad az intézetnek, ami egyben tanúsította az egyetemnek azt a meggyőződését, hogy a humántudományi kutatás és oktatás értéke a jövőben is megmarad. A Warburg Intézet azóta is Nagy-Britannia egyik leghíresebb tudományos intézménye.

A Warburg Intézet – először az Imperial Institute-ban, majd 1958 telétől Bloomsburyben, a Woburn Square egyik csúnya, de funkcionális épületében az elmélyült és eredeti tudósok sokaságának lett otthona – belső munkatársaknak, mint Michael Baxandall, Ernst Gombrich, Charles Schmitt, D. P. Walker, Edgar Wind, Rudolf Wittkower és Frances Yates – és olyan külföldi vendégkutatóknak, mint Arnaldo Momigliano, Marjorie Reeves és Gershom Scholem. Folyóirata, a *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* az intézet tagjainak publikációs fórumaként indult – az első számokat nagyjából két szerkesztő, Wind és Wittkower írásai töltötték meg –, ám az évtizedek során egyedülálló, mind erudícióját, mind világosságát tekintve legendás mércéket állító interdiszciplináris folyóirat lett, melynek tematikája az antikvitástól egészen a XX. századig terjed. Kiadványsorozatai – *Studies of the Warburg Institute*, *Oxford-Warburg Studies*, *Warburg Institute Texts and Surveys* – egész kutatási területeket átformáltak az asztrológia és a rituális mágia történetétől Ramon Lull profetikus és látomásos életművén át a reneszánsz humanisták esztétikájáig és az első hivatásos ókortudósok filológiájáig. A Warburg Intézet továbbra is a klasszikus hagyomány és valamennyi változata mellett kötelezi el magát, ami nem korlátozódik egy görög eredetű, Leo Strauss és követői által örökségeként kisajátított szövegtudományra, hanem a szövegek, eszmék, képek és tárgyak hőmpolygó folyama, amely állandóan keresztesznek és módosítanak egyéb áramlatok.

A Warburg Intézet szíve a háromszázötvenezer kötetes könyvtára. Ez a világ nagy tudományos könyvtáraihoz viszonyítva is alighanem sok, ám minőségét tekintve rendkívüli: a polcon álló könyvek körülbelül negyven százaléka nincs meg a British Libraryben. Warburg szándéka szerint az olvasók a legnagyobb ritkaságok kivételével – amelyeket most digitalizálnak, hogy egyetemesen elérhetőek legyenek – hozzáférhetnek a szabadpolcos rendszerben sorakozó könyvekhez, ami Európában nem szokásos. Ráadásul a könyvek egy sajátos, Warburgtól eredő osztályozási rendszerben

1 ■ Anthony Grafton, Jeffrey F. Hamburger, Peter Mack, Michael Baxandall, Elizabeth Sears, Georges Didi-Huberman, Carlo Ginzburg, Joseph Leo Koerner, Christopher S. Wood, Jill Krayer, Michael P. Steinberg, Caroline van Eck, Christy Anderson, Thomas DaCosta Kaufmann, Paul Crossley, Barbara Maria Stafford.

kerülnek a polcokra. A könyvtár nem pusztán a gyors információszerezést szolgálja, mint valamelyik keresőgép, hanem egyben alakítja és terelgeti is a tudományos vizsgálódásokat. A polcsorai közt tett kitarító séta nemcsak a keresett könyvhöz vezet el az olvasót, hanem – mint Michael Steinberg is hangsúlyozza – „jó szomszédjaihoz” is, akikre nem is számított. A mágia és a tudomány, a vallás és a filozófia, a kereszténység és a judaizmus egymás tőzsomszedságában egyszerre sürgeti az olvasót, hogy kövesse nyomon a váratlan kapcsolódások hálóját, és találja meg a radikális szakítás pontjait. Az asztronómia történetét kereső egyaránt talál elsődleges és másodlagos forrásokat, tudós értekezéseket és népszerű almanachokat – különböző eredetű szövegeket, táblázatokot és képeket az ókori Közél-Kelettől napjainkig –, továbbá rábukkan az asztronómia rakoncátlan testvére, az asztrológia hatalmas irodalmára is. Az intézet polcai láttán az olvasó megtapasztalja az ellentétek egybeesését. Ez az egyedülálló és egyedülálló módon szervezett könyvtár csaknem egy évszázada vonzza a tudósokat a világ minden tájáról. Miként az Michael Baxandall emlékiratából is kiviláglik, a könyvtár nemcsak a munkájukhoz nélkülözhetetlen anyagokkal látta el őket, de egészen megváltoztatta azt, ahogyan a tudományról és még megannyi más dologról gondolkodtak.

A „Warburg” többféleképp is különleges. Mindenekelőtt alapítója, egy ritka tudós rendkívüli megsejtéseinek és tudásának köszönhetően, akinek életműve izgalmas és gondolatai provokatívák még halála után nyolcvan évvel is. Aby Warburg több szempontból is a paradigmátikus értelmiségi – ha igaz, amit a modern értelmiség története sugall, hogy az értelmiség alkotó energiáit az ellentmondó erőkkkel egy életen át folytatott küzdelemből meríti. Örökölt vagyonának köszönhetően Warburg megtehetette, amiről a tudósok többsége csak álmodozhat, hogy az intézményektől – és ezzel egyben a bevett eszméktől – függetlenül élje életét. Ám a gazdagság önmagában még nem szavatolja a szellemi függetlenséget, és ha jobban megnézzük, Warburg élete is számtalan – belső és külső, szellemi és társa-

dalmi – konfliktusról árulkodik. Ha mégoly sok vonása ma is vonzó – a szellemi *Grenzgänger* páratlan kalandvágya, amellyel a maga helye és ideje konfliktusaira reflektál –, Warburg alapjában kora embere volt. Bár nem szorult rá, mégis arra törekedett, hogy szabályos tudományos állása legyen, ám e téren csak kudarcok érték. A tudományos elismerés vágyával szorosán összefüggött az, ahogyan nagyrészt asszimilálódott zsidóként a maga identitásával küszködött a vilmosi Németországban. Felesége, Mary Hertz (1866–1934) egy protestáns lett zsidó családból való művész volt, s ezzel Warburg családjában elsőként kötött más vallásúval házasságot, ugyanakkor zsidó őseire büszkén mondogatta: „Ordító oroszlának kellett volna lennem a júdeai sivatagban, de ehelyett öleb lettem Harvestehudében” (Hamburg egyik gazdag polgári negyedében). Talán nem is tudta, hogy mint annyi tehetős zsidó a XIX. század végi Németországban, ő is határzónába került a vallási gyökerű hagyományos életformák és egy világiasabb korszak modern erkölcei között. Ezek a konfliktusok tudományos törekvései lényegi magvát is alakították.

Warburg úgy jellemezte önmagát, mint aki „vérségileg zsidó, szíve szerint hamburgi, szellemében firenzei”. Lévéen maga is bankárcsalád ivadéka, leghíresebb tanulmányai közül több is a quattrocento firenzei bankárainak (például Francesco Sassettinek) mecénási tevékenységét vizsgálta, akiket szintén az foglalkoztatott, hogy egy rohamosan változó világban hogyan egyeztessék össze hagyományos vallási céljaikat politikai és üzleti hatalmuk növelésével. Warburg elvette az akkoriban uralkodó, Burckhardtól örökölt felfogást, amely a kifejtett modernizmust és individualizmust reneszánsz vívmánynak tartotta. Jól látta, milyen bonyolult viszonyokban élnek együtt a XV. századi Itália kultúrájában a középkori és a modern, a szakrális és a világi, a keresztény és a pogány, a mezopotámiai, az iszlám és a nyugati elemek. A reneszánsz kultúrának már-már dualista kétértelműsége bizonyos értelemben megfelelt azoknak az ellentmondásoknak, amelyeket maga is átélt: olyan zsidó

volt, aki elvetette a számára már értelmetlen szertartásokat, viszont az őt is üldöző antiszemitizmusban felismerte egy másfajta, de ugyancsak a középkori múltban gyökerező antimodernizmus otromba újjászületését.

Warburg életműve hathatós ellenszere a klasszika azon jámbor értelmezéseinek, amelyek – akárcsak a posztmodernizmus legfelületesebb változatai – vértelen apollonizmusnak tüntetik fel, nem szentelve kellő figyelmet sötétebb, dionüszoszi oldalának. A klasszikus hagyományról kialakított képének semmi köze a „nemes egyszerűség és csendes nagyság” winckelmanni víziójához. Bár csodálta (a szintén elmezavarban szenvedő) Nietzsche, jól látta, hogy az filozófiai munkáiban nem törekedett a történeti adatok azon kritikus tömegének összegyűjtésére, amelyben történészként maga is akkora élvezetet lelt. Warburg ebben a tekintetben is egy dialektikus ellentmondást testesít meg: mindenféle misztifikáció ellenzőjeként aggodalommal töltötte el egy esetleges kulturális visszaesés gondolata, ugyanakkor szinte a megszállottságig foglalkoztatta a mágia és az okkult jelenségek.

Élete nagy részében depressziótól és elmezavaroktól szenvedett. Vele egy időben vált nagykorúvá a pszichátriai szakma. A képeket és jelképeket nem egyszerűen mint toposzokat, hanem mint a kulturális emlékezet erős, bár néha elfojtott megtestesítőit értelmezve, Warburg kutatásai középpontjába helyezte a lélektant, amely különben csak jóval később került be a bölcsészeti főáramába. S noha a kulturális változásokat pszichológiailag értelmezte, sohasem gondolta egyszerűen olyan folyamatnak, amely nyílegyenesen vezet a primitív kezdetektől a felvilágosult állapotig. A múlt gyakorta primitív formában jelentkező továbbélését vagy inkább feltámadását általában az újkor és különösen a reneszánsz meghatározó vonásának tekintette – épp ezért állt életművének (és könyvtárának) centrumában a mágia, az asztrológia és a hasonló témák. A felvilágosodást illető freudi szkepszissel és a ráció törekvése személyes tapasztalatának birtokában előlegezte meg – már jóval az első, nemhogy a második világháború borzalmaitól – a mai tudósok bizalmat-

lanságát, akik – még ha nem fogadják is el a kultúrát összeesküvésnek tartó, szélsőségesen elfogult nézeteket – Benjamin szellemében azt hangoztatják, hogy „nincs olyan dokumentuma a kultúrának, amely ne volna egyben a barbárságnak is dokumentuma” [A történelem fogalmáról, Benke György ford.].

Warburg szembefordult az esztetizmus ifjúsága idején uralkodó művészeti gondolkodásával és gyakorlatával, és a képeket az emberi tapasztalatok kifejeződéseként fogta fel. Ma különösen modernnek látjuk azt, ahogyan tudományos tevékenységével a saját szubjektivitásáról gondolkodott, illetve ahogyan saját szubjektivitásának vizsgálatából közelített a történelem feltáráshoz. 1921-ben a kreuzlingeni (Svájc) szanatóriumban kétkedő orvosának, a Freud-tanítvány Ludwig Binswangernek azzal akarta bizonyítani, hogy immár egészséges, hogy megtartotta megragadó *Előadását a kígyóritusról*. Ez az előadás az akkoriban elismert tudományos diszciplínának még nem igazán számító szimbolikus antropológiával rokon, megelőlegezve Clifford Geertz, Victor Turner vagy Mary Douglas munkásságát. Warburg kortársa volt a geográfus és antropológus Franz Boas (1858–1942), Hamburg szellemi életének egy másik résztvevője, az őshonos amerikai kultúrák kutatója. Közismert a viszonylag korán Amerikába áttelepülő Boas kijelentése: „Származásom szerint zsidó, érzéseim és gondolkodásom szerint viszont német vagyok. Hogy mit is köszönhetek a szülői háznak? Kötelességérzetet, hűséget és az igazság őszinte keresésére való készíttetést. Ha mindez méltatlan egy némethez ma, amikor németnek a rágalmazást, az aljasságot, a türelmetlenséget, az igazságtalanságot és a hazudozást tartják, ki akarna még német lenni?”² Warburg törekvése, hogy túllépjen kortársai zömének szűkös kontextualizmusán és pozitívizmusán, profetikusan mondható manapság, amikor a humán tudományok ismét antropológiai szempontokat érvényesítenek.

Warburg ezen kritikus pillanatban tartott előadásához nagyszerű és egyben a helyzethez szabott témát választott. A moki indiánok-

nál a kígyó a villám szimbóluma volt; az éhínség elhárítására kígyókkal járt esőtáncukat kézenfekvő lett volna a primitív mágia és irracionális megnyilvánulásaiként értelmezni. A téma-választás nyugtalanító volt. Nemcsak Warburg meglátásai, hanem az ő személyes helyzetére való vonatkozása miatt is. Az előadó ugyanis a kígyókat a gyógyítás és az erőszak kétélű eszközöként értelmezte, amellyel a hopik a természeti világot akarták befolyásolni s egyben megérteni. Az analógiák kontinenseken átívelő keresésével Warburg egy szokatlan tudományos eljárásban keresett gyógyulást, ugyanakkor például is szolgált azoknak a későbbi kutatóknak, akik – mint Natalie Zemon Davis vagy Richard Trexler – az ő nyomdokain jutottak el a reneszánsz Firenze szűk utcáitól Észak- és Dél-Amerika kevésbé feltérképezett területeire.

Lebecsülnénk Warburg jelentőségét, ha pusztán arról emlékeznénk meg, milyen óriási hatással volt a művészettörténet-írásra s általában a bölcsészet- és társadalomtudományokra. A műalkotásokat elemző Warburg sem a hatásokkal dobálózott, úgyhogy őt sem volna méltányos kizárólag a hatása alapján értékelni. Warburg és – mint kötetünk több tanulmánya is bizonyítja, a tudományos hagyatékát továbbfejlesztő laboratóriumként működő – könyvtára a modern tudományos kutatás dinamikus modelljével szolgál. Warburg hagyatéka nem pusztán egy módszer, s végképp nem bizonyos kutatási eredmények együttese, hanem maga az a nyitottság, amely a legmeglepőbb kapcsolatokat is elismerve, védett mindennemű módszertani dogmatizmussal szemben.

Hogy megbizonyosodjunk a fenti értékelés igazságáról, elegendő, ha meggondoljuk, mennyire tág azoknak a különböző, olykor egymással szögesen ellentétes megközelítésmódoknak a köre, amelyek Warburgtól merítenek

2 ■ „Ich bin jüdischer Abstammung, aber im Fühlen und Denken bin ich Deutscher. Was verdanke ich meinem Elternhaus? Pflichtgefühl, Treue und den Drang, die Wahrheit ehrlich zu suchen. Wenn dies eines Deutschen unwürdig ist, wenn Unfläterei, Gemeinheit, Unduldsamkeit, Ungerechtigkeit, Lüge heutzutage als deutsch angesehen werden, wer mag dann noch ein Deutscher sein?”

ösztönzést. Noha az intézetnek Anglia ad otthont, angol nyelvterületen egészen a közelmúltig kevésbé tanulmányozták Warburg munkásságát és hatását, mint Németországban, bár ez részint a fordítások hiányának tudható be. Viszont az utóbbi évtizedekben a képek tudományos kutatása új utakon indult el – nevezzék „vizuális tanulmányoknak” (*visual studies*) vagy „vizuális kultúrának” (*visual culture*), mint az angolul beszélők, vagy pedig (az előbbiekkal nem maradéktalanul azonos jelentéssel) „képtudománynak” (*Bildwissenschaft*), mint a németek –, és sokkal átfogóbb szempontokat érvényesít, mint korábban bármikor. Más szóval, a képfelfogás alakult át, méghozzá olyan irányban, amelylyel Warburg is rokonszenvezett volna. A műalkotások antropológiai elemzései és az összehasonlító kultúraközi tanulmányok (*cross-cultural studies*) is előfutárunknak mondhatják Warburgot. Hiszen a reneszánsz kifinomult művészetéhez etnográfiai látásmóddal is közelített (különösen a fogadalmi tárgyak képi világához), ami joggal vethető össze az antropológus Alfred Gell (1945–1997) törekvéseivel, aki a képek megelevenedését elemezte, illetve azt, hogy a képek milyen helyet jelöltek ki alkotóiknak egy e világi hálózatban. A Warburg iránti érdeklődés megélnkülését tehát nem lehet egyszerűen az alapító atyák iránti kegyelet számlájára írni. Ellenkezőleg, sok tekintetben szellemi prófétának számít, akinek életműve, a szerző ellentmondásosságának is megfelelően, egyidejűleg több irányba is mutat.

Warburg életművét részben épp ez a nyughatatlan, sokarcú, több tekintetben is megoldatlan (s minden bizonnyal lezáratlan) jellege teszi számunkra annyira fontosá. Egyáltalán nem végérvényes, így azután továbbra is végtelenül szuggesztív. Ki tudja, mit kezdene a saját londoni intézetében jelenleg folyó tevékenységgel, ha ma átlépne a küszöbét. Amilyen kényszeres volt, az ajtóból valószínűleg rögtön a polcokhoz sietne, hogy megbizonyosodják arról, minden a megfelelő helyre került-e. E helyeket persze csak ő ismerhette igazán, hiszen úgy jelölte ki őket, hogy a könyvtár minden látogatóját arra kényszerítsék, hogy a konvencionális kategóriákon átlép-

ve gondolkodjék. Bármit gondolna is most Warburg – aki szívesebben tartotta magát „képtörténésznek”, mint „művészettörténésznek” – a modern módszertani elvek bármelyik halmazáról, feltehetően örömmel fogadná a kutatási terület jelenlegi kiszélesedését, ami nem véletlenül vette kezdetét azokban az évtizedekben, amikor a világháló létrejött, még ha ez nem ösztönzi is azt a tartós és intenzív figyelmet, amelyet Warburg szorgalmazott.

Az elmúlt években mind németül, mind angolul újra hozzáférhetőek lettek Warburg művei, és az általa bevezetett interdiszciplináris kutatás áthatotta az irodalom-, vallás-, művészet- és filmtörténetet (a mozgókép életbevágó fontosságát például jóval előbb fölismerete, mint a kutatók többsége). Az a fajta látomásos tudós volt, akit a megszállottságig érdekelt minden korszak mindennemű kulturális érintkezése, és egész életében azzal próbálkozott, hogyan tudná újabb és újabb keretbe és elrendezésbe illeszteni a vizuális képeket, hogy korokon és tereken átívelő, egymáshoz kapcsolódó jelentésük feltáruljon. A történeti összefüggések ezen állandóan változó hálójának tanulmányozására szokatlan eszközt hozott létre: a képek folytonosan módosított atlaszát, amelynek címe *Mnemoszyné*, azaz „emlékezet” volt. Halálakor, 1929-ben befejezetlenül maradt, és később sem publikálták, jóllehet többen próbálkoztak egyes részei, változatai rekonstrukciójával. A kulturális emlékezet Warburg számára több volt a szokványos hagyományra hivatkozásnál: hősiesen meg kellett küzdeni érte a történelemfelejtés erőivel.

1933-as megsemmisülésekor a *Mnemoszyné*-atlasz jelentős számú (de nem tudni pontosan, hány), nagyméretű tablóból szerveződött, melyek mindegyike sok, egymással kapcsolatban álló (mintegy 1500–2000 darab) mű fényképéből tevődött össze. Az egész könnyen felfogható a hiperlinkelt képek létrehozására irányuló, jövőbelátó próbálkozásként, ami részben meg is magyarázza, hogy Warburg miért nem tudott megbirkózni a feladattal, miért nem tudta befejezni. Már a munka teljes címe – *Mnemosyne. Bilderreihe zur Untersuchung der Funktion vorgeprägter antiker*

Ausdruckwerte bei der Darstellung bewegten Lebens in der Kunst der europäischen Renaissance [Mnemoszüné, képsorozat annak a funkciónak a vizsgálatára, amelyet a már kialakult antik kifejező értékek töltek be a mozgalmas élet ábrázolásában az európai reneszánsz művészetében] – arról árulkodik, hogy Warburg megpróbálta egy szintaktikai bravúrral egyetlen rubrikába beszorítani szellemi érdeklődésének széttartó irányait, s egyben azt is tanúsítja, milyen összetett feladatra vállalkozott, amikor egy szövegeken túli művészettörténet létrehozására törekedett.

Bár Warburgnak a nagy műhöz fűződött reményei nem teljesültek – és talán a dolog természetéből fakadóan soha ki sem tudta fejteni őket –, a szándék akkor is tanulságos. A „magas” és az „alacsony” művészet kölcsönös egymást áthatása, a művészet – és a művészettörténet – olyan kibővülése, hogy átfogjon mindenféle populáris képi világot a reklámtól a film és videó mozgóképeiig, olyan fejlemény, amely igencsak érdekelte volna. Az ikonográfiai módszer kiterjedt alkalmazása e tekintetben sokat köszönhet Warburgnak, jóllehet a későbbi, megmerevedett változatai gyakran megcsonkították az eljárást, amikor az efféle anyagokat, amennyire csak lehetett, jórészt megfosztották felkavaró jelenvalóságuktól, amelyet Warburg még világosan észlelt bennük. Az ő szemében a képi motívumok távolról sem pusztán konvenciók voltak, hanem – az ő szavával – „pátoszképletek” (*Pathosformeln*), hatalmas kulturális energiakészletek, amelyek nemcsak közvetíthetők, de szét is zúthatják a bevett eszméket.

Jóllehet Warburg igazán nem volt régiségbúvár, a tőle származó mondások közül mindmáig ez a leghíresebb: *Der liebe Gott steckt im Detail* [Az Úristen a részletekben rejtőzik]. (Amúgy erre a maximára némely lelkes hívének sem ártana jobban emlékeznie.) Nem kevésbé emlékezetes az, ahogyan a ferrarai Palazzo Schifanoia zodiákus képeiről tartott 1912-es előadásában kutatói módszerét jellemezte: „olyan ikonográfiai elemzés, amely nem hagyja, hogy korlátok közé szorítsák a határrendészeti előírások.” Ezzel azokra a kortársaira, különö-

sen a bécsi iskola tagjaira célzott, akik azt vallották, hogy a művészettörténésznek a stílus, illetve a stílusfejlődés tanulmányozására kell korlátoznia magát, vagyis a képek immanens aspektusaira, nem pedig arra, amit a kontextusuknak nevezhetnénk. Warburg dacos kijelentését túlságosan is könnyű volna lapos buzdításnak vélni arra, amit újabban interdiszciplinaritásnak szoktak nevezni. Csakhogy manapság, amikor a diszciplínák nyomós gyakorlati okokból kénytelenek egymás társaságát keresni, Warburg hitvallása igencsak időszerű. Írásából, a kultúra bonyolultságáról bennük kifejeződő felfogás okán – ami szorosan összefüggött bonyolult személyiségével – Warburg személye bontakozik ki mint saját jogú *Pathosformel*: rendhagyó egészük olyan erős személyiséget jelenít meg, akinek munkássága máig megingathatja a bevett gondolkodási mintázatokat. Sok évvel halála után Warburg ebben is példaadó értelmiségi számunkra.

Warburg tudományos teljesítményének gazdagsága és eredetisége világos, és gondolkodásának körvonalai ma sokkal jobban kivehetőek – amit Michael Diers, Karen Michels és más németországi tudósok, továbbá Dorothea McEwan (2010-ig az intézet levéltárosa) munkájának köszönhetünk, illetve a Warburg összegyűjtött tanulmányainak felettébb hasznos fordítását megjelentető Getty Intézetnek. A Warburg Intézet bizonyos értelemben hosszú évtizedek múltán is alapítójának teremtménye, hiszen a munkássága középpontjában álló témák – például a mítosz és az asztrológia felhasználása a művészetben – változatlanul újabb kutatásokat ösztönöznek az intézetben. Még meglepőbb, mennyire tartósan él tovább az intézetben a klasszikus hagyományról kialakított kép, amelybe beletartoznak a régebbi hagyományok késő antik újraértelmezései, a nyugati és a bizánci középkor mellett a görög-latin világon kívül eső kultúrák is, elismerve, milyen meghatározó szerepet töltek be részint az ókori kultúra alakulásában, részint vívmányai megőrzésében.

Az intézet mindazonáltal egyáltalán nem egy egyéni vízió fennmaradását szolgáló, dermedt emlékmű. Warburg eredeti modellje a maga belső konf-

liktusaival és cseppfolyós határaival kezdettől fogva olyan munkatársakat vonzott, akik azt saját szempontjaikkal és módszereikkel gazdagították. Igaz, a nemzedékváltás sohasem ment simán, számos konfliktussal járt. Fritz Saxl, aki Warburg asszisztenseként kezdte munkáját az intézetben, Warburg éveikig tartó kreuzlingeni gyógykezelése idején közintézményre fejlesztette a könyvtárat, és szenvedélyesen ragaszkodott Warburghoz. Évente elutazott Konstanzba, hogy olvasnivalóval lássa el, és Warburg tollba mondhatta neki gondolatait. Mégis, amikor Warburg visszatért Hamburgba, az intézet új épülete túl szűknek bizonyult kettejüknek. Saxl hosszas kutatóutakra indult, ha Warburg Hamburgban tartózkodott, és akkor tért vissza, ha Warburg vágott neki hosszas itáliai utazásainak. Erwin Panofsky, aki Hamburgban még professzor volt, meglepetéssel és megbántottan vette tudomásul, hogy miután az Egyesült Államokba költözött, már nem tekintik a Warburg-kör törzstagjának.

Mindazonáltal a konfliktusoknál sokkal fontosabb volt az intézet egészen rendkívüli igazgatóinak és könyvtárosainak – Saxltól és Gertrud Bingtől J. B. Trappig és Jill Kraye-ig – az az egészen rendkívüli képessége, hogy miközben saját érdeklődésüket követve felettébb eredeti és nagy hatású munkákat tesznek le az asztalra, felismerjék az igazán kreatív tudósokat, és az intézethez kössék őket ösztöndíjasként, vendégkutatóként, munkatársaként vagy az intézet kiadványaiban publikáló szerzőként. Saxl osztozott Warburgnak a planetáris istenségek változása iránti érdeklődésében, de módosította, egyszerűsítette is Warburg bonyolult és ingatag hagyományrekonstrukcióit világos, közérthető előadásaiban, melyekben bemutatva Warburg módszerét (és saját angliai felfedezéseit), továbbá azokban a tematikus fényképreprodukció-gyűjteményekben, amelyeket Hamburgban és Londonban állított össze. Kidolgozta saját kutatási programját is, melyben megfér egymás mellett a mithraizmus és a középkori angol szobrászat. Panofsky és Edgar Wind a klasszikus hagyományra nézve a filozófiai szövegek központi jelentőségét hangsúlyoz-

ta. Ők is szenvedélyesen vonzódtak, mint Warburg és Saxl, a XV. századi itáliai művészethez, és minden különbözőségük ellenére egyaránt a római és a firenzei érett reneszánsz döntő fontosságát hangoztatták. Rudolf Wittkower és Ernst Gombrich, Michael Baxandall és Michael Podro több nemzedék számára esztétikatörténeti központtá tette az intézetet. Ha Warburgot izgatta a tudomány és a mágia több ezer éves kölcsönhatása, D. P. Walker, Frances Yates, Charles Schmitt és Charles Burnett mind új utakat talált e bonyolult témához. Némely további téma idővel az intézet kutatási kultúrájának állandó elemévé lépett elő, de például az építészet, melyet Wittkower a középpontba állított, nem vált nemzedékeken átívelő, következetes kutatás tárgyává. Ám visszatekintve a Warburg Intézet mint tudományos intézmény fennállásának kilencven évére, megdöbbentő tapasztalat, micsoda merészséggel és előrelátással válogatta ki munkatársait.

Noha szervezeti kérdésekben sok nézeteltérésük volt, egy döntő jelentőségű kérdésben Warburg és Saxl nagyon is egyetértett: mindketten hittek az együttműködésben, minden szinten, a Warburg szemében oly fontos nemzetközi művészettörténeti konferenciáktól a kiadványsorozatokig, bibliográfia- és lexikonvezetekig, katalógusokig és szövegkiadásokig, amelyekre Saxl rengeteg energiát fordított. Nemhogy „ádázul mandarin” lett volna – ahogyan George Steiner jellemezte a *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* folyóiratot –, a „Warburg” kitarotán és régóta kereste a kapcsolatokat más intézményekkel, társulatokkal és egyénekekkel. Saxlnak és Bingnek különösen jó érzéke volt ahhoz, hogy nagyszerű kutatókat nyerjenek meg olyan témáknak, amelyeken – mint jól látták – dolgozni kéne: Beryl Smalley és Frances Yates csak két ismert név a sok kutató közül, aki elismerte Gertrud Bing igazát, hogy ragyogó monográfiát lehetne írni olyan, elsőre meghökkentő tárgyról, mint amilyen az angol szerzetesek és az antikvitás kapcsolata vagy az *ars memorativa* hagyománya.

Az intézet nemzedékeken át magához tudott vonzani kivételes tudósokat is, akik nem lettek ugyan az

oktatói kar tagjai, de szakmai tevékenységük döntő részét itt végezték. Paul Oskar Kristeller, a reneszánsz gondolkodás legnagyobb XX. századi történésze megjelentette a kutatást radikálisan átalakító forráslistáját, az *Iter italicumot*, amely a Warburg Intézetet keresztül hozzáférhetővé tett több száz katalogizálatlan és ismeretlen humanista kéziratot. Arnaldo Momigliano, a klasszika-filológiai hagyomány páratlanul művelt történésze hivatalosan az 1950-es évek eleje óta a londoni University College ókortörténet-professzora volt, kutatásaiban mégis a Warburg Intézet volt központi jelentőségű: Saxl, Wittkower és Yates egyaránt nagyra becsülte ragyogó és elmélyült tudását, és segítségére volt az elfeledett tudósokról szóló tanulmányait közérthetővé és vonzóvá tevő bemutatási mód kialakításában. Momigliano viszont számos előadást tartott az intézetben – közülük is különös figyelmet érdemel az *Ancient History and the Antiquarian* [Az ókortörténet és az ókor kutatója], amely felforgatta a reneszánsz ókortudósokra vonatkozó kutatásoknak az intézetben élő hagyományát, és még ma, hatvan év múltán is vitákra ingerel. Tagja volt az intézet igazgatási bizottságának [*committee of management*] is. Ami viszont a legfontosabb, itt tartotta legendás szemináriumait, ahol az évek során a világ minden sarkából érkező tudósok sokasága adott elő a történetírásról és a vele rokon kérdésekről – és mind azt tapasztalta, hogy vendéglátója, akiről azt hitte, végigaludta az ő előadását, nemcsak felfogta az elhangzottak lényegét, de alapvető pontokon bírálatát is megfogalmazta. Momigliano évtizedekre az esztétikatörténet nagy-britanniai központjává tette a Warburg Intézetet.

Az intézetben tanítani és dolgozni meghatározó élmény volt azoknak is, akik nem itt tanultak, és nem itt szereztek hivatalos fokozatot: ókortudósok, mint a Momigliano Warburg intézetbeli szemináriumait látogató Peter Brown; Oswyn Murray, aki pályája egy rövid, de meghatározó szakaszában ösztöndíjasként az intézetben kutatott, mielőtt az oxfordi Balliol College-ban a klasszika professzora lett; Sally Humphreys is az intézetben dolgozott, mielőtt a londo-

ni University College-ban kezdett volna tanítani; a szanszkrit hagyomány kutatói, mint például David Pingree; az iszlám hagyomány olyan kutatói, mint Patricia Crone és Fritz Zimmermann, a klasszikus hagyomány középkori utóéletének történészei, például Carlotta Dionisotti; az újkori történelem kutatói, köztük Lisa Jardine – mindnyájan, sok további úttörő tudóssal együtt, ha mást nem, de legalábbis a tudományok közötti határokon átjáró, a bevett rendet felborító merészségüket annak az időszaknak köszönhetik, melyet abban az intézményben töltöttek, amely épp e két merész lépést tekintette hivatásának.

Mindezen túl a Warburg kezdetől fogva oktatási intézmény is volt, s hogy e téren mennyire sikeres, az nem is igazán tudatosult a bölcsészek körében. Londoni megtelepedése után évtizedekig előadásokat kínált a Londoni Egyetem alapszakos hallgatóinak, doktoranduszainak pedig konzultációt. Az 1960-as évek közepétől indult egy kétéves MPhil-program – ezt a közelmúltban egy egyéves MA-program váltotta fel –, amely egy rövidebb időszakra fogadott diákokat, megismertetve őket sokoldalú tevékenységével. A „tudományos kutatás technikái” program keretében folyó szigorú képzés („kéziratok leírása, paleográfia, XV–XVI. századi nyomdászat, szövegkiadás, disszertációk és fotográfiai képek készítése”) részint eredeti dokumentumokra támaszkodott, köztük a londoni gyűjtemények könyv- és kéziratritkaságaira. Akik még nem jutottak el a latin nyelv ismeretének kellőképp magas szintjére, szövegolvasási kurzusokat vehetnek fel, ami már csak azért is szükséges, mert az MA-vizsgán mindenkinek vizsgáznia kell posztklasszikus latin szövegek fordításából. Ezek a kurzusok Warburg tanításának ahhoz a vonatkozásához kapcsolódnak, amely az angol nyelvterületen kevésbé hangsúlyos, mint Németországban. Warburg fellázadt Winckelmann szigorú antikvitásképe, de sohasem a humán gimnázium és az egyetemi szeminárium szigorú fegyelme ellen. Bonni diákeveiben sokat tanult Hermann Usenertől, a nagy klasszika-filológustól. Bármennyire szenvedélyesen foglalkozott is a szimbólumokkal és a

témákkal, Warburg nem lankadó lelkesedéssel dolgozott közvetlenül metaszetekkel és más műalkotásokkal. A szemináriumain ragaszkodott ahhoz, hogy tanítványai megtanulják azt, amit ő *hermeneutica more majorum*nak [„hermeneutika a nagyok mintájára”] nevezett: a szövegeknek, képeknek és tárgyaknak a filológia és a művésztörténet hagyományos diszciplínájára támaszkodó, szigorú értelmezését.

A kötelező tárgyak közé tartozik Itália politikatörténete; a retorika és a dialektika mint a humanista oktatás alapvető tárgyai és hatásuk arra, hogy a szerzők hogyan fogták és használták fel a tudást; az ikonológia s ezen belül a mitológia képi világának tanulmányozása; a klasszikus filozófia sorsa a reneszánsz idején. Vagyis mindazok, akik a Warburg Intézetben járnak mesterképzésre, egyaránt dolgoznak képekkel és szövegekkel, elmélyülnek az esztétikátörténet és az irodalomtörténet tágabb történeti összefüggéseiben, megtanulják kiolvasni és átírni a levéltári dokumentumokat, és megértik, hogy egészen konkrét helyeken és időkben mit jelentett az antik szövegek és képek újraértelmezése.

A választható kurzusok – például a 2011/12-es tanévben „A bűn és a szentség a reformáció idején”, „Művészet és hitélet a reneszánszban”, „A reneszánsz anyagi kultúrája”, „Iszlám tekintélyek és arab elemek a reneszánszban”, „Dante és a klasszikus hagyomány középkori közvetítése”, „XVI. századi európai irodalom” és „Kora modern szkeptizmus: irányzatok, terjedés, kritika” – lehetőséget nyújtanak egyéni kutatásra, és segítik a hallgatókat szakdolgozati témájuk megválasztásában. A dolgozatoknak elsődleges kutatáson kell alapulniuk, közülük az évek során többet is publikáltak – részben vagy teljes egészükben.

Akik nem ismerik közelről a Warburg Intézetet, többnyire tisztán művésztörténeti intézménynek tartják. És valóban, az elmúlt száz évben sok eredeti és nagy tudású művésztörténész tanult itt, például a brit Roy Strong, Charles Saumarez Smith és John Onians, az észak-amerikai Thomas DaCosta Kaufmann, Elizabeth Sears, Larry Silver és David Wright vagy az ausztrál Bernard Wil-

liam Smith. Ám elég egy pillantást vetni az intézet egyetemi kurzusaira, az itt írt doktori értekezésekre, a doktorandusz vagy frissen doktorált ösztöndíjas kutató listájára, hogy világossá váljék, milyen széles körű a hatása. Egykori hallgatói között találni tudománytörténeszeket (Katherine Park, Robert Goulding, Alessandro Scafi); történészeket, kiváltképp Itália-kutatókat (Kate Lowe, Margaret Meserve); a klasszikus retorikai hagyomány kutatóit (Peter Mack, Ruth Webb); kiemelkedő szépírókat (Richard Rodriguez, Michelle Cliff), sőt még egy befolyásos munkaspárti képviselőt is (Gordon Marsden, a *History Today* egykori főszerkesztője).

Az oktatás és a kutatás együttesen új módszerek és megközelítések kidolgozásához vezetett. Az intézet, mint láttuk, kezdetől foglalkozott az antikvitás korábbi értelmezéseinek értelmezésével: Warburg Botticelliről írott értekezése részben Angelo Poliziano firenzei tudós és költő műveinek „szoros olvasására” támaszkodott. Saxl meglevenítő erővel írt a XV. századi gyűjtők ókorrajongásáról – kapcsolódva Warburg azon elgondolásához, hogy a tudomány és a képzelőerő kölcsönösen táplálják egymást. A gyűjtők antik reliefekről készített rajzainak és az antik feliratokról készített átiratainak tudós vizsgálatából kiindulva mutatta be, hogyan keltek vibrálóan eleven életre a hódolat és az áldozat antik rítusai. A kalandos utakon régiségekre vadászó gyűjtők (Ciriaco D’Ancona, Pirro Ligorio és mások), a kódexek, amelyekben rögzítették, mikre bukkantak és hatásuk kortársaik művészetére azóta is számos Warburg Intézeti kiadvány tárgya.

Momigliano 1950-ben úttörő jelentőségű tanulmányt adott közre a *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*ban, amely kitágította ezt a hagyományt azzal, hogy feltárta a kora újkori gyűjtők tudós tevékenységét és a mai történészek és tudósok tudományos tevékenységét összekötő sokféle szálát. Egy évvel később egy újabb tanulmány a Warburg Intézet egyik olasz kutatója, Giuseppe Billanovich tollából, nemcsak Livius szöveghagyományának tudományos értelmezését revidálta, hanem bebizonyította, milyen komoly tudós

volt Petrarca, aki elmélyülten foglalkozott különböző textológiai és történeti problémákkal. Az 1950-es évek óta az intézet a tudománytörténet kutatásának is egyik központjává vált, ahol a kutatások tárgya a klasszikus auktorok humanisták gondozta kiadásaitól a héber, arab és kopt irodalmon, a patrisztikus és bibliai exegézisen keresztül a XVI. és XVII. század polihisztorait olyannyira foglalkoztató matematikáig és asztronómiáig terjed. E kutatások közül többet is egy éven át működő szeminárium éltetett, amelyet a „Tudományosság története” címmel Christopher Ligota alapított és vezetett

számos kollégája közreműködésével. Az ókori múlt mindenféle gondos és aprólékos tanulmányozásának a története ma éppúgy a warburgi tradíció bevett része, mint mindenféle mítosz és szimbólum története.

Más szóval a Warburg Intézet minden volt, csak nem falakkal övezett zárvány. A múlt századforduló – a radikális tudományos kutatás virágkora – egyik újjító szellemű tudósának munkásságából és gondolkodásából kinövő intézményként alapításától kezdve anyai és anyyiféle tudományos kutatást ösztönzött, ami egy jóval nagyobb intézménynek is becsületére válnék,

széreny anyagi forrásaival káprázatos tudományos vállalkozások sorát támogatta. Kozmopolita tudományosságával, világpolgári megközelítésmódjával, a legkülönbözőbb tudós tehetségeket magához vonzó páratlan képességével, egyedülálló módon összegyűjtött forrásaival és a tudományos kutatás és oktatás központjaként elért csúcsteljesítményével a Warburg Intézet kétségtelenül a szellem világának középpontjában foglalja el méltó helyét.

ANTHONY GRAFTON –
JEFFREY F. HAMBURGER
Széphelyi F. György fordítása